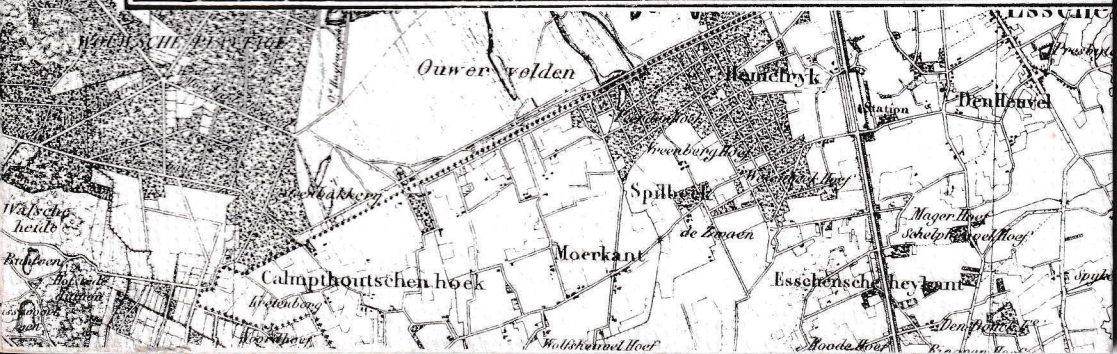

heemkunde kring
DE VIERSCHAER
WOUW

2-89

Hanghen tusschen hemel ende eerde

Achtergronden van de criminaliteit in de 17e en de 18e eeuw

Criminaliteit is zo oud als de mensheid zelf. De daaruit voortvloeiende strijd tegen de misdaad is ontstaan uit het verlangen naar zekerheid. De mens wil zich veilig voelen en streeft daardoor naar een maatschappij zonder misdaad en een wereld zonder bedreiging. De geschiedenis bewijst dat deze wens een utopie is die niet verenigbaar is met de mens en zijn milieu. De klaagzang over toenemend crimineel gedrag is zelfs vandaag de dag overal te horen en te lezen. Destijds werd opgetreden met de strengst mogelijke straffen, toch is het nooit gelukt om op deze wijze een einde te maken aan de criminaliteit om de eenvoudige reden dat men zich bijna niet in de oorzaken en de achtergronden van de misdaad verdiept heeft. De rechters van het Ancien Regime hadden weinig oog voor de criminogene factoren die tot een misdaad konden leiden, zij hielden vooral rekening met de objectieve gevaarlijkheid van het strafbare feit en met veiligheidsoverwegingen. Toch is uit de bronnen een aantal factoren te halen die licht werpen op achtergronden en oorzaken van de criminaliteit in de periode 1600-1800 in de Zuidelijke Nederlanden.

Noord-Brabant is binnen de algemene geschiedschrijving van de Nederlanden lange tijd een braakliggend terrein geweest. Zeker is dat zij geen deel nam aan de geweldige economische groei en bloei van de 17e eeuw. Uit recent onderzoek ¹³⁾ is gebleken dat de economische achterstand niet te wijten was aan hoge belastingen vanuit Den Haag, hetgeen tot voor kort als algemeen aanvaard beschouwd werd. De voornaamste factoren voor het achterblijven moeten toch de oorlogen én de agrarische depressie geweest zijn. ¹⁴⁾ Dit laatste feit is voor de geschiedschrijving niet nieuw. De eeuw na de Nederlandse opstand wordt door de Belgische historiografie gekarakteriseerd als een ongelukse eeuw voor de gehele Zuiderlijke Nederlanden. De periode tussen midden 17e en midden 18e eeuw laat zien dat het zuiden "het

slagveld van Europa" was. 15)

Onderzoek naar tiendopbrengsten en produktiviteit in de landbouw, naar de stand van de plattelandsbevolking en de urbanisatie heeft op niet mis te verstane wijze onderstreept hoe rampzalig de periodiek terugkerende oorlogssituaties voor het zuiden geweest zijn. 16)

Een groot deel van de bevolking bezat geen of zeer weinig vermogen en was derhalve voor het levensonderhoud vrijwel of geheel aangewezen op arbeidsinkomen. De inkomens van de loontrekkenden en de kleine ambachtslieden zullen over het algemeen slechts toereikend geweest zijn voor een leven op de rand van het bestaansminimum. Bij persoonlijke tegenslagen zoals ziekte of invaliditeit, maar ook bij een plotselinge algemene werkeloosheid en economische malaise in tijden van oorlog en depressie daalden zulke inkomens acuut tot beneden het bestaansminimum. De getroffen en waren dan aangewezen op ondersteuning door de met armenzorg belaste kerkelijke en wereldlijke instanties. Zij zakten tijdelijk óf definitief af tot de laagste maatschappelijke categorie, die der armen of paupers. De mate waarin zich deze armoede voordeed was dus sterk afhankelijk van de economische ontwikkeling. 17)

De 16e eeuw was in geheel West-Europa een periode van sterke bevolkingsgroei, stijgend prijspeil en achterblijvende lonen. In deze tijd nam het pauperisme veel grotere vormen aan, een aanzienlijk deel van de bevolking kon niet voldoende inkomen verwerven om zich op een redelijk bestaansminimum te handhaven. Landloperij, bedelarij, ondervoeding, lichamelijke verzwakking alsmede criminaliteit waren de gevolgen. Maatregelen om deze oorzaken weg te nemen bleven uit; wel werden door de overheid allerlei maatregelen uitgevaardigd om het ordeverstorende karakter van deze verschijnselen zoveel mogelijk tegen te gaan. 18)

In Bergen op Zoom werd in 1535 een verordening uitgevaardigd die als volgt begint: "alsoe men dagelick bevint soe lange soe meer, dat die arme lieden bezunderlick rabauwen en rabausters met grooten menichten van diverse landen, steden ende dorpen comen in der stadt van Bergen ende travelgeren ende molesteren die gemeijnte ende ingeseten derselven stadt" 19) hetgeen de bovenstaande situatie illustreert. Door Philips II werd op 8 maart 1563 een

plakkaat uitgevaardigd ter bestrijding van de toenemende onveiligheid op het platteland van Brabant omdat het erg te lijden had van de bedelarij en vagebonderij. Hij bepaalde hierin dat alle vagebonden en bedelaars direkt ter rug moesten keren naar de streek en plaats van herkomst terwijl de inheemse bedelaars werk moesten zoeken! De justitiële autoriteiten werden gelast om de gevangen genomen personen scherp te ondervragen naar hun handel en wandel. Wanneer dat onvoldoende duidelijk gemaakt werd moesten deze personen op de pijnbank gelegd worden. De eigenaars van herbergen en tapperijen werd verboden aan hen onderdak te verschaffen en hulp te verlenen. 20) Duidelijk is dat deze maatregelen geen enkele oplossing boden voor het probleem van de schrijnende armoede. De levensomstandigheden werden er voor deze individuen alleen maar slechter op want nu moest de zwerver gebrandmerkt of op andere wijze lichamelijk getekend door het leven gaan. Bovendien werd hij/zij met een strafblad op de rug, borst, gezicht enz. voor eenieder herkenbaar waardoor een normale sociale levenssituatie bij voorbaat uitgesloten werd in deze kleine sociaal-intolerante gemeenschappen. In 1599 werd de repressie nog sterker want wanneer bedelaars betrapt werden mochten ze al meteen na een eerste overtreding gezesels en gebrandmerkt worden. Indien ze gewapend waren mochten ze direct tot de galg veroordeeld worden. Door nog strenger op te treden probeerde men de openbare orde en veiligheid te vergroten. Dat de gevolgde werkwijze niet erg effectief was blijkt uit het feit dat de Hoogmogende Heren op 20 oktober 1693 een nieuw plakkaat uitvaardigden waarin onder meer stond dat "dagelijks werden gepleeght veelerley insolentien, dieveryen, afpersingen van Geld en levensmiddelen en ondragelijcke Inlogeringen van Vagabonden en Quatdoeners, die de goede Ingezetenen van het hare berooven ende haer Goet afdwingen, onder bedreyginge van hare Huysen te sullen branden en alles in koolen te leggen". 21)

In 1695 werd dit plakkaat nogmaals verscherpt. Werden bedelaars voor de eerste maal gegrepen dan werden ze gezeseld, bij de tweede maal werden ze strenger gezeseld en gebrandmerkt, bij de derde maal werden ze met de dood bestraft. 22) De maatregelen hielpen echter steeds maar

4

korte tijd. In de vergadering van 9 oktober 1723 stelden de Staten Generaal een verordening vast welke die van 1695 hernieuwde en uitbreidde. Naast de al genoemde drie graden van straffen kon iedere bedelaar die in de ogen van de overheid overlast bezorgde, een wapen bezat of met meer dan zes personen van 16 jaar en ouder samenschoolde ter dood gebracht worden. Kort daarna werd verordonneerd dat diegene die een misdadiger op heterdaad betrapte en hem/haar daarbij verwondde of doodde zelf niet veroordeeld kon worden voor dit feit. 23) De bepaling dat het bezit van een geweer en het deel uitmaken van een groep zwervers al voldoende was om de doodstraf te krijgen zou bij consequente toepassing leiden tot massale executies! Daarom werd dit plakkaat bij ordonnantie van 1 april 1738 verzacht. De redactie werd zo veranderd dat wanneer gewapende en in groepsverband zwerfende bedelaars voor de eerste maal werden gegrepen, zij geïnterviewd en gebrandmerkt zouden worden in plaats van geëxecuteerd te worden. De economische situatie veranderde ook niet ten gunste. De tweede helft van de 17e en de eerste helft van de 18e eeuw bracht in diverse sectoren van het economisch leven een aanmerkelijke daling van de werkgelegenheid teweeg. Het probleem van de werkeloosheid drukte daardoor steeds zwaarder op de samenleving. Hoge levensmiddelprijzen door slechte oogsten of stremming van de levensmiddelenaanvoer door oorlogsomstandigheden brachten een nog grotere ellende voor grote groepen. Daarnaast zorgden veepest, misoogsten, dijkdoorbraken en overstromingen ervoor dat mensen gedwongen werden een heenkomen te zoeken naar elders hetgeen hen onverbidde tot armoede bracht. 24) Naast sociaal-economische en politieke factoren zijn nog andere oorzaken van de criminaliteit aan te wijzen. Een dikwijls onderschatte oorzaak is zwakzinnigheid. 25) De zwakzinnige delinquenten kregen zelden een curatieve behandeling. Volstaan werd dikwijls met levenslange opsluiting in stadspoorten of "simpelhuizen". Behandelingen aldaar bestonden uit aderlatingen, braak- en purgeermiddelen alsmede drankjes van allerlei kwakzalvers. Tot de 16e eeuw werden geen duidelijk zwakzinnigen bestraft. Na deze tijd gold zwakzinnigheid slechts als een verzachtende omstandigheid. Het probleem bij deze ruwe onge-

letterde maatschappij was dat zwakzinnigheid moeilijk te herkennen is geweest voor de slecht geschoolde magistratuur. Iedereen dacht dat een geestesziek makkelijk te herkennen was als een gevaarlijk, woedend of alleszins vreemd doend individu dat geregeld tot karakteristieke uitbarstingen kwam. In de praktijk kwamen daardoor alleen de spectaculaire gevallen aan het licht en werden vele, op het eerste gezicht normaal lijkende delinquenten, naar de beul gestuurd of als onverbeterlijke criminelen opgesloten. 26)

Alcoholisme is een andere eveneens criminogene faktor. Het alcoholgebruik in de 17e en 18e eeuw was enorm. De voornaamste drank was bier, wat bij elke maaltijd genuttigd werd. De voornaamste reden hiervan is waarschijnlijk de slechte kwaliteit van het water, dat door mens en dier gelijktijdig gebruikt werd. In de 17e eeuw kwam daar nog de beruchte brandewijn bij. In de lagere bevolkingsgroepen werd voor het vervaardigen van alcohol gebruik gemaakt van verzuurde wijnsoorten of bedorven graan. De vrijetijdsbesteding van grote groepen van de bevolking speelde zich voornamelijk af in en rond de herberg (in Brussel was in de 18e eeuw één herberg per 20 inwoners!). Het drankgebruik speelde ook een belangrijke rol op de talrijke bijeenkomsten van ambtelijke colleges, ambachten en gilden. Daarbij kwam nog de primitieve medische opvattingen van tijdgenoten, die het alcoholgebruik bevorderden. Alcohol was niet alleen als ontsmettings- en verdovingsmiddel zeer efficiënt, men achtte het ook zeer bevorderlijk voor de spijsvertering en de algemene gezondheid. Bekende excessen waren de kermissen en bruiloften. Deze feestdagen doorbraken de dagelijkse sleur. Voor een paar dagen werden de zorgen en de angst voor honger, ziekte en dood verdrongen. Het bier stroomde daarbij overvloedig waardoor de gemoederen opgezweept werden, opgekropte frustraties losgemaakt werden, oude geschillen opnieuw geaktualiseerd en geheelde wonden opnieuw opengereten werden. Geweld was dikwijls het sluitstuk van zo'n festijn, hetgeen niet zelden leidde tot moord en doodslag in de herbergen waar deze festiviteiten plaatsvonden. 27)

Een volgende oorzaak voor de criminaliteit in deze streek was de bijna permanente aanwezigheid van soldaten, zowel vijandige als niet-vijandige troepen, hetzij de achter-

gebleven oorlogsinvaliden of, zo mogelijk nog erger, de deserteurs. De motivatie van de overgrote meerderheid van de toenmalige soldaten om deel uit te maken van een leger was negatief. Velen hadden geen echt beroep en zagen in het leger de oplossing van de meest nijpende problemen ten aanzien van voeding, kleding en logement. Bovendien kon een aantal lieden op deze manier hun geldings- en agresiëdrang binnen de wettelijke grenzen afreageren. De geringe bezoldiging die bovendien nog vaak onzeker was trok geen "vakmensen" aan. Daarnaast werden door ronselaars jongelieden in herbergen dronken gevoerd waarna ze in onwetendheid een contract ondertekenden om daarna naar de troepenafdeling gesleept te worden teneinde de contractuele verplichtingen na te komen. Dit wereldje werd nog aangevuld met opgespoorde criminelen die zich in de anonieme massa van het leger veilig wisten. Een gewoon verblijf of een doortocht van zowel loyalen als vijanden was voldoende om een streek in de diepste ellende te storten. (Enkele lokale voorbeelden volgen later in dit hoofdstuk.) Geld, paarden, vee en graan werden in beslag genomen en velen werden mishandeld. Door deze ellende overmand moesten velen vluchten en vervielen tot de bedelstaf. Illegale legereenheden organiseerden roof- en strooptochten om hun karig of geheel achtergebleven salaris aan te vullen. 28)

Na iedere veldslag bleven soldatenvrouwen met hun kinderen achter vanwege het sneuvelen van de echtgenoot of "bijzit". Daardoor werden zij gedwongen om te gaan zwerven en na verloop van tijd restte voor velen niets anders dan diefstal om zich het vege lijf te redden. Hierdoor kwamen zij ongewild doch automatisch aan het begin van de vicieuze cirkel der misdaad. Velen van hen zouden vroeg óf laat in aanraking komen met de harde hand van de justitie (zie hiervoor het proces tegen Johannes Kramer in 1801). Vaak waren ook jeugdigen betrokken bij de misdaad. De oorzaak daarvan lag aan de omstandigheid dat het kind in die tijd zeer vroeg in de wereld van de volwassenen werd opgenomen. In de laagste klassen werden kinderen vaak al op zeer jeugdige leeftijd op zichzelf aangewezen en in een harde wereld geconfronteerd met zware arbeid, seksualiteit en misdaad. 29)

De hiervoor beschreven algemene achtergronden van criminaliteit zijn ook zeer zeker van toepassing op Staats-Bra-

Waar in de Nederlanden de oorlog woedde

	Holland en Zeeland	Overige Noordelijke Nederlanden	Zuidelijke Nederlanden
1568			
1570			
1572			
1574			
1576			
1578			
1580			
1582			
1584			
1586			
1588			
1590			
1592			
1594			
1596			
1598			
1600			
1602			
1604			
1606			
1608			
1610			
1612			
1614			
1616			
1618			
1620			
1622			
1624			
1626			
1628			
1630			
1632			
1634			
1636			
1638			
1640			
1642			
1644			
1646			
1648			

4

bant en met name ook op het Markiezaat van Bergen op Zoom. Hoewel de volkswelvaart van het laatstgenoemde gebied over het algemeen groter was dan de welvaart in het oosten van Brabant 30) was men toch ook in deze streek slechts met alle mogelijke krachtsinspanningen bij machte om in het levensonderhoud te voorzien. Daarnaast waren de oorlogshandelingen in de Zuidelijke Nederlanden gedurende de bestudeerde periode desastreus. Uit de tabel hiernaast 31) wordt duidelijk dat de economische malaise in dit gebied al ten tijde van de Nederlandse opstand enorm geweest moeten zijn als gevolg van de bijna permanente oorlogssituatie.

Het feit dat Holland en Zeeland slechts weinig oorlogshandelingen te verduren kregen zorgde ervoor dat juist zij zo enorm in welvaart vooruitgingen in tegenstelling tot de Zuidelijke Nederlanden die hierdoor tot economisch verval gedoemd werden. Het dorp Wouw past ook in dat geschetste beeld. In 1581 werd de kerk volledig verwoest als gevolg van oorlogshandelingen en in 1583 werd het gehele dorp verlaten door de bewoners als gevolg van plunderingen en verwoestingen door de Spaanse troepen. Pas in 1594 (elf jaar later!) kwam een gering aantal inwoners die de ellende overleefd hadden terug en troffen een volledig verwoest dorp en overwoekerde akkers aan waardoor de strijd om het bestaan weer helemaal opnieuw moest beginnen. 32)

Dat dergelijke gebeurtenissen zich vaker herhaalden is zeer goed aantoonbaar. Ten tijde van de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667) werd door de troepen van graaf van der Nath in opdracht van de bisschop van Munster in West-Brabant flink huisgehouden. 33)

Ook in 1672 had met name het platteland van Staats-Brabant veel te verduren van het optreden van Franse troepen die gelegerd waren in de garnizoensplaatsen. Een ander dieptepunt in de lokale geschiedschrijving is het beleg van Bergen op Zoom geweest eind 1747 en begin 1748. De hele dorpsgemeenschap werd overspoeld door Fransen, het hoofdkwartier voor het beleg werd gevestigd in het voormalig kasteel van Wouw. 34)

Tijdens dit beleg werden in het dorp enorme verwoestingen aangericht en alles wat bruikbaar was voor de troepen werd geconfisceerd.

4

Erger nog was dat na zes maanden strijd het trieste dodencijfer aan de kant van de inwoners van Wouw in totaal 451 bedroeg hetgeen erop neer kwam dat ruim 25% van de toen uit ongeveer 1800 personen bestaande gemeenschap gedood werd als direct gevolg van krijgsgeweld. 35)

Het normale dodencijfer in de jaren daarna (1749-1754) kwam uit op een gemiddelde van 22 doden per jaar. Hieruit moge blijken dat het dorp wederom op de rand van de afgrond gestaan heeft. Ongetwijfeld zou bij een demografische detailstudie nog veel meer feiten aan het licht kunnen komen hetgeen echter niet de bedoeling is van deze studie. Het enige doel is om de zeer slechte omstandigheden te schetsen die ongetwijfeld bijgedragen hebben aan de criminaliteit in Staats-Brabant.

Een andere criminaliteitsverhogende faktor in het Markiezaat was dat criminelen op de hoogte waren van het feit dat de grijpkans in deze streek gering was. De nabijgelegen grens bij Essen markeerde de scheidslijn van het Markiezaat met de Oostenrijkse Nederlanden en de Baronie van Breda. Deze omstandigheid maakte het ontvluchten gemakkelijk temeer omdat de gerechtsdienaren bij eventuele achtervolgingen niet verder konden en mochten gaan dan het eigen rechtsgebied. Het schenden van een andere jurisdictie bracht altijd moeilijkheden met zich mee. 36)

Daarnaast werd de criminaliteit ook nog gestimuleerd door het ontbreken van de coördinatie en de uniformiteit van de rechtspraak in het huidige West-Brabant dat opgedeeld was in vele kleine juridische eenheden. Steenberghe had een eigen keur dat afweek van die van het Markiezaat, terwijl de Baronie weer een andere kende om nog maar niet te spreken over die van de Oostenrijkse Nederlanden. Dit gegeven was zonder meer in het voordeel van de criminelen die van dergelijke feiten op de hoogte waren. 37)

Een laatste criminaliteitsbevorderende faktor was dat de uitgestrekte en her en der met houtgewassen begroeide heidevelden in het gebied tussen Bergen op Zoom, Antwerpen en Breda zorgden voor goede schuilgelegenheden tegen de dikwijls in aantal onderbezette justitiedienaren, hetgeen met zich meebracht dat door criminele elementen vanuit een vaste basis geopereerd kon worden. Het bekendste voorbeeld in deze streek is het gehucht het Heike, het latere kerk-

4
dorp St.Willebrord. In dit gehucht waren niet alleen autochtonen, maar ook van elders afkomstige personen met een dubieus verleden die hier hun toevlucht hadden gezocht om te ontkomen aan het gerecht. 38)

Deze uitgave werd mede mogelijk door financiële steun van de Drankencentrale "Wouw" B.V.

